

Cochem német barokk szerző több imakönyve által. Ezek az imádságok érzelmekkel átítatott hangulatot sugallnak, nyelvezetük egyszerű. Cochem hallgatóit arra tanítja, miként részesüljenek az Isten megtapasztalásának élményéből. Imádságok kapcsolódnak a szentségek közösségi gyakorlásához is. Végül a kötet szerzője kiemelkedő kultuszszemélyiségeket és ezek munkásságát mutatja be. A *Függelék* korszakokként tartalmazza az alfejezetekkel kapcsolatos imakönyvek címeit, a kiadók nevét, kiadásának évét. A könyv *Utószóval*, majd a felhasznált tanulmányok, előadások felsorolásával és a felhasznált irodalommal zárul.

Frauhammer Krisztina a 19–20. századi imakönyvek feldolgozása révén voltaképpen a női társadalmi szerepek alakulásába nyújt betekintést. E kiadványokat forgató nők formálták a család moralitását, vallásos magatartását, mintegy családfői szerepet töltte be ezzel. Ez a jelenség ma is jól érzékelhető a családok vallásos életében. Az imádságok mint szövegek hozzájárultak továbbá az iskolai oktatás elmélyítéséhez, az egyéni és közösségi vallásosság szabályozásához. A kötet jól érzékelteti egy sajátos műfaj szerzeágazó funkcióját.

Máté István

Több mint kazetták lajstroma: az unitárius templomok festett asztalosmunkái és kutatásuk története

*Balassa M. Iván: Festett famennyezetek és berendezések az unitárius templomokban.
Magyar Unitárius Egyház – EXIT Kiadó, Kvár 2018. 196. old.*

Az erdélyi festett templomi asztalosmunkákról való ismereteink évtizedeken keresztül kevés feltárt és rendszerezett, elemzett anyagra támaszkodtak. Az utóbbi időben viszont ezeknek a művészeti emlékeknek a kutatása fellendült, és ezzel együtt elkezdődött védelmük, szakszerű restaurálásuk is. Bár a jelen recenzióknak nem célja a kutatási terület háttérbe szorítása okainak megállapítása, kiemelem az utóbbi évtizedekben tapasztalt örvendetes – a Balassa M. Iván kötetében is erőteljesen érvényesülő – változásokat a kutatási (technikai és intézményi) körülményekben és megközelítésmódokban, melyek egyre inkább lehetővé teszik az ilyen jellegű munkák tudományos megismerését és dokumentálását. Egyrészt több tervszerű kutatóprogram jött létre, illetve zajlik falképek és festett főberendezések tárgykörében, továbbá az egyházi központi és egyházközségi levéltári anyagok egyre inkább hozzáférhetővé, kutathatóvá válnak. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a festett templomi asztalosmunkák átfogó kutatását, jelentésük

és funkciójuk megismerését, illetve a nagyobb ívű összefüggések feltárását, következtetések levonását egyetlen tudományterület önmagában nem tudja elvégezni: a téma interdiszciplináris megközelítésmódot, több tudományág módszereinek alkalmazását, forrásfeltárását és szakembereinek együttműködését követeli meg.

2018-ban a Magyar Unitárius Egyház megalakulásának 450 éves évfordulóját ünnepelte. Ez alkalmából a megemlékezések előkészítéseképpen egy kutatást kezdeményezett, melynek célja az erdélyi unitárius templomokban jelenleg fellelhető, illetve a már nem, de források alapján adatolható festett asztalosmunkák számbavétele volt. E kutatás eredményeit dolgozza fel és teszi megtekinthetővé Balassa M. Iván kötet a szakmai és műkedvelő közönség számára. Szinte ötszáz év kilencvennél több templomának alkotásait – teljes mennyezetek, karzatok, szószékkoronák, padok, úrasztalok, pulpitusok, ajtók – tekinti át. A szakirodalmi és levéltári adatokra, valamint a helyszíni kutatásra

alapozott leírásokat igényes tördelésben és kivitelezésben közel négyszáz fényképfelvétel szemlélteti.

A szerző által a bevezetőben kijelölt cél az unitárius egyház festett asztalosmunkáinak számbavétele. A szerző a kiválasztott korpuszt a teljes magyar emléktanyag reprezentatív szeleteként értelmezi, kiemelve, hogy „mint cseppben a tenger, minden megtalálható közöttük, ami ezeket a kultúránkban kiemelkedő jelentőséggel bíró műveket jellemzi” (10.). A rövid előszót és a festett kazettás famennyezetek múltját – a görög–római kortól a magyar reneszánsz fontosabb emlékeiig – összefoglaló részt követően az unitárius templomok festett famennyezeit és berendezéseit négy korszakba rendezve mutatja be. Több rendszerezési szempont érvényesül e fejezetekben, melyek közül az időrendiség és a tárgytípusok szerinti rendezés érvényesül leginkább. A korszakolásban is több – egyház-, művészet- és társadalomtörténeti – egybevágó szempontot érvényesít, melyeket a szerző az egyes fejezetek bevezetőjében vázol. Az első korszakot a 16. század elejétől a 17. század derekáig számítja, melyből két máig fennmaradt emlék és egynek levéltári leírása emelkedik ki mind terjedelemben, mind kidolgozottságban. Az 1526-ban készült ádámosi mennyezet az első ilyen jellegű datált magyar munka. Ennek bemutatását, illetve kutatásának történetét a homoródszentpéteri karzattöredék történetének és a magyarsárosi festett templomi berendezésekről szóló protokollumbejegyzések ismertetése követi, mely berendezések a feljegyzések szerint az ádámosinál is korábban készülhettek. A szerző kiemeli, hogy az ádámosi mennyezet létrejöttét követően „több mint egy évszázadig még a levéltári adatokból is rendkívül kevés unitárius festett mennyezetről, berendezésről tudunk” (33.). Szó esik továbbá az ádámosi, szentábrahámi és korondi kegyúri padokról és a nyárádszentlászlói sekrestyeajtóról. A fejezet az unitárius templomokban fellelhető emlékek tágabb kontextusba helyezésével zárul. E részből kiderül, hogy az 1660-as éveket megelőző korból Erdélyben négy teljes mennyezet maradt fenn, ezek közül három református és egy római katolikus templomban. A gyalakutai, farcádi és gelencei mennyezetek rövid történetét mellékelte képek közlésével teszi szemléletessé.

A második korszakot a 17. század harmadik harmada jelenti. Határköként Erdély történetének egyik kulcsfontosságú momentumát, az 1661-es „Ali-jarást” jelöli meg, amelynek következtében szükségessé vált új templomok építése Erdély-szerte, melyeket gyakran kazettás mennyezettel láttak el, nemegyszer pedig azt a festményekeken is megörökítve. Nem mellékes ugyanakkor az egyháztörténeti szempont sem: a 17. században a felekezetet több külső és belső nyomás, tényező gyengítette, csak annak végén kezdett el megerősödni Nagysolymosi Koncz Boldizsár püspöksége alatt. A négy, napjainkban is felkereshető, megtekinthető templommennyezet – a nyárádszentmártoni, a szentgericei, az énlaki és a várfalvi – bemutatását e fejezetben is a csupán levéltári forrásokból megismerhető adatok összefoglalása, majd néhány más festett faberendezés ismertetése követi. A fejezet nem tartalmaz lezáró, összegző, a korábbi fejezethez hasonló kontextualizáló szövegrészt. A következő két, terjedelmesebb, több fennmaradt mennyezetet és tárgyat áttekintő fejezetben a különböző típusú tárgyak grafikusán is elkülönített alfejezetekben tárolnak az olvasó elé.

A harmadik korszakhoz tartozóként Balassa M. Iván a 18. század első felében készült alkotásokat nevezi meg, melyek még az előző időszak szellemében és stílusában készültek. A korszak kezdeti határaként a századfordulót jelöli meg, a korszak végeként pedig az újabb, egyszerűbb stílusvilág megjelenését a század hetvenes éveiben. A fejezet kezdetben a korszak társadalom- és egyháztörténeti kontextusát vázolja, mely szerint a 17. század végén, a politikai viszonyok megváltozásával, azaz Erdély Habsburg Birodalomba való bekebelezésével a templomfelújítások és -építések kora itt lezárult, és ezt követően egy ellenkező tendencia, mégpedig a templomok elvétele és a hívek számának drasztikus csökkenése érvényesült. A könyvben ezt követően hat mennyezet, valamint a nekik otthont adó templomok, az átfestések által okozott nehézségek ismertetése következik, majd a korszakban készült karzatok, szószékkoronák és hangvetők, úrasztalok, éneklőszékek, padok, Mózes-székek és ajtók kerülnek bemutatásra. E fejezetben nagy hangsúlyt kapnak a szószékkoronák, melyek a berendezések közül a legjobban megmaradtak. Az éneklőszékek,

éneklopulitusok története is fontos tendenciára mutat rá: ez a templomi berendezés eredetileg egy sajátos, mondhatni központi helyet foglalt el a templom berendezésében, a kántor szolgálatának eszköze volt, annak énekeskönyvét, graduálját tartotta, az orgona elterjedésével viszont eredeti funkcióját elvesztette, így vagy kikerült a templomokból, vagy más funkciót kapott, például néhol egészben megőrizve, máshol egy részét megtartva énekmutatónak használták. A szerző felhívja a figyelmet arra a tudománytörténeti adatra, körülményre, hogy ez a bútordarab csak későn, a 21. században vált a kutatói érdeklődés egyik tárgyává.

A negyedik korszak stílusvilágát a szerző már a fejezet címében megjelöli. Az előző korok alkotásaihoz képest az eltérés oly látványos, hogy a fejezet elejéről elmaradnak a korszakhatár kijelölését magyarázó érvek. Az új és a korábban készült, de átfestett mennyezetek a motívum szintjén az egyszerűsödés tendenciáját mutatják, ugyanakkor egyfajta egységesülés is kitűnik: egyre elterjedtebbé válik a kék háttérszín. A 18. század végétől az új templomokban egyre többször készültek a fal anyagával egyező karzatok, viszont tovább élt a korábbi, fa megoldás is. Az összegző, záró fejezetben Balassa M. Iván az egyszerűsödést az ízlésváltozás mellett a festett berendezések fenntartásával járó nehézségeknek is tulajdonítja. A szöszékkoronák a korábbi korszak szerves folytatásai. Ezek a berendezési tárgyak szép számmal maradtak fenn máig is, viszont jelentős részüknél a felújítás során eltűntek a feliratok, évszámok, vagy pedig eleve nem is kerültek fel ezek az információk a bútordarabokra. Az úrasztalok esetében a szerző egy kettőségre hívja fel a figyelmet: „egyrészt olyanok készülnek, melyek akár száz évvel korábbiak is lehetnének, másrészt a polgári bútorstílust utánzó – melyek akár egy szobaberendezés részeiként szolgálhatnának” (146.).

A „legújabb kornak” elnevezett könyvfejezet a 20. század elejétől napjainkig festett darabokat veszi szemügyre. A fejezetben a szerző vázlatosan bemutatja a festett templomi asztalosmunkák tudományos felfedezésének és kutatásának történetét, majd adatokkal és képekkel szolgál a kövendi templom mennyezetéről, a kálnoki templom mennyezetének és karzatának újrafestéséről, illetve a példaként megjelölt, öt évszázad

hagyományát újragondoló mészkei berendezésről. Említésre kerül a mai Magyarország területén levő két festett mennyezet, a dunapataji és kocsordi. Külön alfejezetet szentel a vargyasi Sütő család több generációja műveinek. Az utolsó fejezet a különböző korszakok áttekintésén túl a mesterekre és festőcsaládokra vonatkozó adatokat is összegzi, ugyanakkor megfogalmaz néhány következtetést a műemlékvédelem korábbi és kortárs értelmezésével és gyakorlatával kapcsolatban. A kötet mellékleteként a hivatkozott irodalom, a képek jegyzéke, a helynevek jegyzéke és a földrajzi mutató szerepel, illetve Furu Árpád és Mihály Ferenc szerkesztésében a festett berendezési tárgyak jegyzéke, mely a Balassa M. Iván által feldolgozott tárgyakon túl lajstromba veszi a helyszíneken található és jelenleg ismert, viszont a kötetben nem elemzett anyagot is. A kötetet Csűrös Réka fordításában román és angol nyelvű kivonat és képjegyzék zárja.

Balassa M. Iván kötete hiánypótló munka, amennyiben a néprajztudomány, műemlékvédelem, építészettörténet szempontjait érvényesítve, egy területileg jól elhatárolható – a munkák pár kivétellel szinte kizárólag erdélyiek –, de aránylag bő tárgycsoportot vesz számba. A kötetben programszerűen megfogalmazott „számbavétel” célján túl a szerző a helyszíni kutatás, az egyházi vizitációs jegyzőkönyvek forrásként való felhasználásával, illetve a szakirodalom kritikai felhasználásával az egyes alkotások tárgytörténetébe és kutatástörténetébe is betekintést nyújt. Megfigyelései olykor módszertani kérdésekre, a különböző korok gyakorlataira, a templomi berendezések történetében észlelhető tendenciákra mutatnak rá, így a további kutatásokat nem csupán a felszínre hozott adatokkal segítik, hanem a könyv útmutató lehet a források felkeresésében is, és a további esettanulmányok elkészítésének szükségessége is tudatosan az olvasóban. A kötetben közölt gazdag és igényesen szerkesztett képanyag további motívumelemzési kutatások, illetve új összefüggések és kapcsolatok, a műhelyek és festők, tulajdonképpen a szakma történetét feltáró kutatások összehasonlítási alapjaként is hasznosítható.

A festett, elsősorban protestáns templomi asztalosmunkák felfedezése aránylag későn, a 19. század

második felében történt, és kezdetben inkább csak néhány, általam nemzetinek nevezhető szempont alapján értékelték azokat (pl. „magyarosnak” ítélt motívumok Huszka József esetében, a rovásírásos kazetta felé való értelmezési hangsúlyeltolódás az énlaki mennyezet esetében stb.). Tulajdonképpen a 20. század közepén kezdődött a festett famennyezetek újraértékelése, részletesebb kutatása. A megszületett szakirodalom – főként erdélyi viszonylatban – Kelemen Lajos, F. Tombor Ilona, Szabó T. Attila, Vilhelm Károly, Kiss Margit, és nem utolsósorban Balassa M. Iván nevéhez fűződik. Zentai Tünde Dél-Dunántúl, Drávaszög és Szlávia emlékeiről jelentetett meg írásokat az elmúlt évtizedben. Fügedi Márta a református templomok festett bútorzatának jelképes állatábrázolásait vizsgálta, értelmezte. Szacsavay Éva munkássága egy újabb irányt követ az ábrázolásokat funkciójuk és kultúrtörténeti kontextusuk felől elemezve. Ő a protestáns ördögmézképzeteket a puritanizmus és a későbbi pietizmus apokaliptikus gondolkodásköre felől közelíti meg, egy 2006-ban megjelent tanulmányában pedig a protestáns képtípusokat és azoknak „pedagógiai” használatát elemzi a médium újraértelmezésével. Felhívja a figyelmet egyrészt a – Balassa M. Iván által e kötetben részletesen leírt és a motívumoknál, díszítőelemeknél hangsúlyosabban vizsgált – feliratok és ígerések jelentőségére a protestáns templomok berendezésében, ugyanakkor az egyes képek szövegértékére.

Balassa M. Iván négy évtizede kutatja a protestáns templomokban fellelhető festett asztalosmunkákat. Könyvében az egyes emlékek leírására és a rajtuk található feliratok elemzésére fekteti a hangsúlyt. Az egyik legkorábbi emlékről, a homoródszentpéteri karzatról korábban 2009-ben, az énlaki templom mennyezetéről pedig 2008-ban jelent meg részletes feldolgozása. E kontextusban a 2018-ban megjelent kötet által feldolgozott és nyilvánosságra hozott bő ismeretanyag a tudományterület kutatásában mérőföldkönek tekinthető. A koncepció és a szövegezés egyaránt művészettörténeti óvatosságról árulkodik, a stílusokra és motívumokra vonatkozó megjegyzések szörványosak, illetve filológiai pontossággal beépítettek. A kazetták leírása főleg a vizitációs jegyzőkönyvekből beemelt részek által történik, melyekkel kapcsolatban viszont felhívja a figyelmet a kritikai megközelítés szükségességére, például arra, hogy a „szép” fogalma történeti esztétikai kategória. A templombelsőekben található „tanításos” vagy más információkat rögzítő szöveges feljegyzések elemzése felértékelődik a kötetben, a szerző olykor e szövegek más kulturális kapcsolatait, funkcióikat is feltárja. A kötet igényes szerkesztésének és nyomdai kivitelezésének, a nagy mennyiségű vizuális anyagnak és nem utolsósorban tartalmának köszönhetően értéket nyújt mind a szakma képviselőinek, mind a műkedvelő közönségnek.

Lingvay Julianna

Csík vallásossága szociológiai nézetben

Fejes Ildikó: A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíkban. Státus Kiadó, Csíkszereda 2018. 259 old.

Fejes Ildikó Csík vallásosságát történelmi meghatározottságában, szociológiai módszerekkel tárgyaló könyve a szerző doktori dolgozatának szerkesztett, átdolgozott kiadása. A disszertáció 2014-ben a Pázmány

Péter Katolikus Egyetemen került megvédésre. Érthető tehát, hogy a kötet köszönetnyilvánítással indít, melyben a szerző kifejezi háláját mentorai, szellemi vezetői iránt, akik doktori dolgozatának megszületését